

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2023-yil 4-son

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023
DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.3.4.

ISSN 2181-2179
DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.

MUNDARIJA

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

Niyozova Salomat Saparovna

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING SABABLARI VA ULARGA
IMKON BERGAN SHART-SHAROITLARGA DOIR ILMIY YONDASHUVLAR 4

Islomov Bunyod Ochilovich

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT QONUNIDA YENGILROQ JAZO
TAYINLASH15

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA SUD EKSPERTIZASI

Qodiraliyev Saddam Baxtiyorjon o'g'li, Gulmurodov Firuzbek Olimjon o'g'li

TERGOV SUDYASI – O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT PROTSESSIDA
YANGI INSTITUT SIFATIDA28

Yermekbayev Bauirjan Amantayevich, Akmalov Hamid Akmalovich

TINTUV YOKI OLIB QO'YISH O'TKAZISHDA SHAXS HUQUQLARI VA QONUNY
MANFAATLARINI KAFOLATLASH40

Olimov Bekmirza Tuxtapulatovich

INSON O'LIMI BILAN BOG'LIQ JINOYATLARNI KVALIFIKATSIYA QILISHDA
EKSPERT XULOSASINING AHAMIYATI51

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.ccj.3.4./JGHE7662>
UDC: 343.988(045)(575.1)

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING SABABLARI VA ULARGA IMKON BERGAN SHART-SHAROITLARGA DOIR ILMIY YONDASHUVLAR

Niyozova Salomat Saparovna,

Toshkent davlat yuridik universiteti

Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga

qarshi kurashish kafedrası

professori, yuridik fanlar doktori

ORCID: 0000-0003-3970-2985

e-mail: salomat.niyozova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga doir ilmiy yondashuvlar bayon etilgan. Muallif voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga doir ilmiy yondashuvlar masalalarini tahlil etishda ilmiy bilishning tarixiy, tizimli, mantiqiy qiyosiy-huquqiy, statistik, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish amaliyoti usullaridan keng foydalangan holda tahlil etgan. Maqolada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi sabablari ular tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarni taqozo qiladigan, uni oziqlantiradigan, ko'payishini ta'minlaydigan hodisa, voqea va jarayonlarning yig'indisi bo'lsa, jinoyat shart-sharoitlari esa jinoyatni bevosita keltirib chiqarmasada, lekin uning sodir etilishiga ko'maklashadigan hodisa, voqea va jarayonlarning majmui hisoblanishi yuzasidan fikrlar berib o'tilgan. Bundan tashqari, kriminologik tadqiqotlarda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarning o'zga xos jihatlari turli yondashuvlar mavjud bo'lishi hamda ularni ilmiy nuqtayi nazardan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega ekanligi maqolada asoslab berilgan. Shuningdek, maqolada voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarini aniqlash, bu esa mazkur jinoyatchilikning oldini olish borasidagi tavsiyalar ishlab chiqish uchun muhimligi yuzasidan ham fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmagan, jinoyatchilik, jinoyatchi shaxs, sabablar, shart-sharoitlar, oldini olish, kriminologiya, nazariya.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРИЧИНАМ И БЛАГОПРИЯТНЫМ УСЛОВИЯМ ПОДРОСТКОВОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Ниязова Саломат Сапаровна,
доктор юридических наук, профессор
кафедры «Уголовное право, криминология
и противодействие коррупции» Ташкентского
государственного юридического университета

Аннотация. В статье представлены научные подходы к причинам преступности несовершеннолетних и условиям, способствующим её возникновению. Используя исторический, систематический, логический, сравнительно-правовой, статистический и социальный методы исследования научного познания, автор проанализировал научные подходы к причинам преступности несовершеннолетних и условиям, которые её создали. В статье причинами преступности несовершеннолетних являются совокупность событий, явлений и процессов, которые вызывают, «подпитывают» и усиливают совершаемые преступления, а обстоятельства преступления рассматриваются как совокупность событий, явлений и процессов, которые, хотя и непосредственно не вызывают преступления, но способствуют его совершению. Кроме того, в криминологических исследованиях обосновано наличие различных подходов к причинам преступности несовершеннолетних и конкретным аспектам условий, способствующих её возникновению, а также то, что изучение их с научной точки зрения имеет не только теоретическое, но и практическое значение. Также в статье приводятся мнения о важности выявления причин преступности несовершеннолетних и условий, способствующих её возникновению, а также важности разработки рекомендаций по профилактике данного вида преступности.

Ключевые слова: несовершеннолетний, преступление, преступник, личность, причины, условия, профилактика, криминология, теория.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CAUSES AND ENABLING CONDITIONS OF JUVENILE DELINQUENCY

Niyozova Salomat Saparovna,
Professor of the Department of Criminal Law,
Criminology and Anti-Corruption,
Doctor of Law, Tashkent State University of Law

Abstract. This article presents scientific approaches to the causes of juvenile delinquency and the conditions that enable it. The author analyzed the scientific approaches to the causes of juvenile delinquency and the conditions that enabled them, using historical, systematic, logical, comparative-legal, statistical, and social research

methods of scientific knowledge. In the article, the causes of juvenile delinquency are a set of events, events, and processes that require, fuel, and increase the crimes committed by them, and crime conditions are a set of events, events, and processes that do not directly cause the crime but help to commit it. thoughts passed. In addition, in criminological studies, it is justified that there are different approaches to the causes of juvenile delinquency and the specific aspects of the conditions that enable them, and that studying them from a scientific point of view is not only theoretical but also of practical importance. Also, the article provides opinions on the importance of identifying the causes of juvenile delinquency and the conditions that enable them, as well as the importance of developing recommendations for the prevention of this delinquency.

Keywords: Juvenile, crime, criminal, causes, conditions, prevention, criminology, theory.

Kirish

Jamiyat taraqqiyoti va uning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jinoyatchilik doimiy ravishda huquqshunos olimlar, turli soha mutaxassislari, qolaversa, jamiyatning har bir a'zosi e'tiborida bo'lganligi va bo'layotganligi hammamizga ma'lum. Insoniyat, jamiyat jinoyatchilikning zararli oqibatlaridan aziyat chekib kelganligi sababli jinoyatchilikka qarshi kurashish muammosini o'rganib, uning oldini olishga harakat qilib keladi. Ammo aksariyat hollarda jinoyatchilik muammosini o'rganishning asosiy maqsadi sodir qilingan jinoyatni aniqlash va aybdorni jazolash bilan kifoyalanganini ko'rishimiz mumkin.

Respublikamizda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish va profilaktik choralarni amalga oshirish hamda voyaga yetmaganlarning huquqlarini himoya qilishga oid qator maqsadli chora-tadbirlar: voyaga yetmaganlar va yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish; voyaga yetmaganlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirish; ularga nisbatan tayinlanadigan jinoiy jazolarni yanada liberallashtirish, ularning huquqlarini himoya qilishga oid keng ko'lamli tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Ta'kidlash joizki, jinoyatchilikka qarshi kurashish va uning oldini olish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, unda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni o'rganish asosiy o'rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining huquqiy tabiati va o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish dolzarb hisoblanadi.

Jamiyatdagi iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlar doirasida vujudga keluvchi jinoyatchilikning sabablari, jinoyatchining shaxsi, uning shaxsiy xususiyatlari nimalarda namoyon bo'ladi, degan savollarga javob topishga bo'lgan intilish ilk uyg'onish davri faylasuflari, tarixchilari va huquqshunoslari tomonidan tadqiq etilgan, jinoyatchilik muammolari ijtimoiy-tabiiy fanlarning turli soha olimlari e'tiborini jalb etib kelgan.

Bu esa, o'z navbatida, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarni har taraflama chuqur tahlil etish zaruratini

yuzaga keltiradi. Zero, har qanday huquqiy institut singari voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ilmiy-nazariy asoslarini puxta ishlab chiqish, amaliyotda jinoyatchilikka qarshi kurashish va oldini olishda muvaffaqiyatli va samarali ishlashining garovi bo'lib xizmat qilishi tabiiydir.

Material va metodlar

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga doir ilmiy yondashuvlar masalalarni tahlil etishda ilmiy bilishning tarixiy, tizimli, mantiqiy qiyosiy-huquqiy, statistik, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish, huquqni qo'llash amaliyoti usullaridan foydalanilgan.

Shuningdek, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga doir ilmiy yondashuvlarga doir masalalari tahlilida ijtimoiy so'rov metodidan kengroq foydalanib, bu borada so'rov natijalari tahlil etilgan.

Tadqiqot natijalari

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish, shuningdek, voyaga yetmaganlarda qonunga itoatkorlik xulq-atvorini shakllantirish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Chunki jinoyatchilikning sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni o'rganish va tahlil qilish kriminologiya predmetining asosiy elementlaridan biri bo'lib, u o'z-o'zidan huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Kriminologik tadqiqotlarda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarning o'ziga xos jihatlariga turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ularni ilmiy nuqtayi nazardan o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham egadir [1, 118-b.].

Bu borada olib borilgan ilmiy izlanishlarga [2, 3] qaramay, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlar tahlili bilan bog'liq muammolar hali yetarlicha o'rganilmagan va oldini olish chora-tadbirlari to'liq ishlab chiqilmagan. Chunki jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi davlat organlarining jinoyatlar sababi va ularga imkon bergan shart-sharoitlarini aniqlash maqsadi va usullari haqida aniq tasavvur mavjud emasligi [4, 90-b.], jinoyatchilikni keltirib chiqargan omillarning mukammal chegarasi yo'qligi, natijada ularni aniqlashda turli chalkashliklar kelib chiqayotganligi [5, 42-b.], jinoyatlarning sababi va ularga imkon bergan shart-sharoitlar to'liq o'rganilib, uni bartaraf etish to'g'risidagi taqdimnomalarni kiritish, taqdimnoma talablari ijrosini, shuningdek, taqdimnoma talablarini bajarmaganlik uchun javobgarlikning muqarrarligi ta'minlanishida [5, 121-b.] ko'rishimiz mumkin.

Jinoyatchilik sabablari jinoyatning sodir etilishini taqozo qiladigan, uni oziqlantiradigan, ko'payishini ta'minlaydigan hodisa, voqea va jarayonlarning yig'indisi bo'lsa, jinoyat shart-sharoitlari esa jinoyatni bevosita keltirib chiqarmasa-da, lekin uning sodir etilishiga ko'maklashadigan hodisa, voqea va jarayonlarning majmui hisoblanadi [6, 59- b.].

Bu borada K.Y. Loginova huquqbuzarliklarning sabab va shart-sharoitlariga kriminologik nuqtayi nazardan yondashib, shaxs ongida mavjud bo'lgan g'ayriijtimoiy xulq-atvor huquqbuzarlikning sababi sifatida gavdalansa, huquqbuzarlik sodir etilgan

vaqtdagi muayyan ijtimoiy muhit huquqbuzarlikning sodir etilishiga imkon yaratgan shart-sharoit [7, 93-b.] hisoblanishini bildirgan. U targ'ibot-tashviqot ishlari va jamoatchilik nazoratining yetarli emasligi "sabab" emas, aksincha "sharoit" [6, 94-b.] deb tushunadi.

A.Sh. Murodov olib borgan tadqiqotlari natijasida "oiladagi zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarni keltirib chiqaruvchi omillarni shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratgan: a) oiladagi nosog'lom ma'naviy-ruhiy muhit; b) oiladagi ma'naviy-axloqiy tarbiyaning zaifligi yoki sustligi; d) oila a'zosi (a'zolari)da mavjud bo'lgan g'ayriijtimoiy xulq-atvor; e) oiladagi moddiy yetishmovchilik va qiyinchiliklar; f) oila a'zosi (a'zolari) ning spirtli ichimlikka ruju qo'yishi; g) asossiz (me'yoridan ortiq) rashk, erkak va ayolning xiyonati; h) erta turmush qurish, yosh oiladagi munosabatlarga noo'rin aralashuv" [10, 39-b.]. Muallifning jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi omillarning bunday guruhlariga ajratilishi to'g'ri, biroq uning tasnifida sabab bilan shart-sharoit aralashtirilib yuborilgan. Bu esa jinoyatchilikning sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish chora-tadbirlarini ishlab chiqish, uni amaliyotda qo'llash va jinoyatchilikning oldini olishga mas'ul subyektlar o'rtasida vazifalar taqsimlanishida ayrim muammolarni keltirib chiqaradi.

V.P. Kashepov voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi, shuningdek, "umumiy" kattalar jinoyati, bizning fikrimizcha, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy beqarorlik, yuzaga kelgan etnik nizolar va ijtimoiy axloqiy asoslarning buzilishidir [11, 139-b.], deb fikr bildiradi.

Sh.R. G'ofurov "uyushmagan yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarning sodir etilish sabablari – ushbu huquqbuzarliklarning sodir etilishini taqozo qiladigan, ularni oziqlantiradigan, ko'payishini ta'minlaydigan voqea, hodisa va jarayonlarning yig'indisi; uyushmagan yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklarga imkon berayotgan shart-sharoitlar – ushbu huquqbuzarliklarni bevosita keltirib chiqarmaydigan, lekin ularning sodir etilishiga ko'maklashadigan voqea, hodisa va jarayonlarning majmui hisoblanadi" [12, 26-b.], degan ta'rifni bergan. Bunda Sh.R. G'ofurov muammoga umumiy yondashganini ko'rishimiz mumkin, chunki uyushmagan yoshlar o'rtasidagi huquqbuzarliklarning sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarga bog'lamagan va berilgan ta'rif umumiy xususiyat kasb etib qolgan.

M.K. Uteniyazov voyaga yetmaganlar giyohvandligi bevosita obyektiv va subyektiv omillarning yig'indisiga bog'liqligini ta'kidlaydi. Obyektiv omillar orasida oiladagi urush-janjallar, oila a'zolarining bir-biridan uzoqlashuvi, loqaydligi, otalarning o'z pedagogik imkoniyatlarini yuqori baholashlari va giyohvandlikning ijtimoiy xavfliligiga e'tibor bermasligi, ommaviy axborot vositalarining salbiy ta'siri, shuningdek, norasmiy guruhlarining o'smirlarga ko'rsatadigan ta'siri, giyohvandlikning urf bo'lganini ko'rsatadi. Subyektiv sabablarini esa voyaga yetmaganlar orasida o'rta faollikning past darajada ekanligi, aqliy zaiflik va aksentuatsiya (urug'lar tizimi) xususiyatlarini aniqlash va moslashuvini hisobga olish, ulardagi yuqori ta'sirchanlik va giyohvandlik vositalarini iste'mol qilishga moyillikning uyg'onishi, o'smirlarda giyohvandlik vositalariga qiziqish, giyohvandlik moddalarini iste'mol qilish xavfiga yetarlicha e'tibor bermaslik, suitsid sindromi kabi xususiyatlarida [13, 11-b.] ifodalaydi.

M.K. Uteniyazovning voyaga yetmaganlar giyohvandligi bevosita obyektiv va subyektiv omillarga ajratilishini qo'llab-quvvatlaymiz. Biroq M.K. Uteniyazov sanab o'tgan voyaga yetmaganlar giyohvandligining obyektiv va subyektiv omillari umumiylik kasb etib qolgan va to'liq yoritilmagan, deb o'ylaymiz.

Tadqiqot natijalari tahlili

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligida tarbiya muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, voyaga yetmaganlarning shaxsiy xususiyatlari, axloqiy tarbiyasizligi, huquqiy ongi va huquqiy madaniyatining rivojlanmaganligi uning jinoyat sodir etishiga olib keluvchi sabablardan biridir. Chunki kim yengiltaklik bilan axloqiy normalarni buzsa, u albatta yengiltaklik bilan qonunni ham buzadi. Uyidan kam miqdorda pul o'g'irlash, chekish, ichish, o'z tengdoshlari yoki o'zidan kichiklarga nisbatan zo'ravonlik qilish boshida bir maqsadda, ya'ni shaxsiy huzur-halovat olish uchun yoki o'zining ruhiy holatidagi ayrim muammolarini shu tariqa hal etish yoki o'zini yaqin atrofdagilarga ko'z-ko'z qilish uchun qilinsa, keyinchalik bularning hammasi endi uning ko'nglini qoniqtirmay qo'yadi va natijada u yangi qaltis tuyg'ularni sinab ko'rishga harakat qiladi, shuningdek, bu yoshda ularning mablag', qimmatbaho buyumlarga bo'lgan ehtiyoji oshadi. Misol uchun, zamonaviy texnikvositalaridan: kompyuter, turli xil audio-video apparaturalar, uyali aloqa vositalari sotib olishga oilada imkoniyat yo'qligi sababli ko'pchilik yoshlar o'zgalar mulkini, do'konlar yoki omborxonalarni o'marish orqali yoki yaqin qarindoshlariga, ota-onasiga tegishli bo'lgan mol-mulklarini yashirin ravishda (aksariyat holatlarda ota-onasining kiyimlaridan, sumkasidan yoki boshqa pul mablag'larini qo'yadigan joyidan kam-kam miqdorda) o'zlashtirish orqali o'z maqsadlariga erishishga harakat qiladilar.

Jinoiy xulqning vujudga kelishi sabablarini aniqlash, avvalo, u yuzaga kelgan ijtimoiy muhitning xususiyatlarini o'rganishni taqozo qiladi, chunki jinoiy xulq, umumiy ko'rinishda olinadigan bo'lsa, u holda bu biror-bir shaxsga xos bo'lgan subyektiv xulq-atvor natijasi emas, balki subyektiv va obyektiv jarayonlar, shart-sharoitlar, munosabatlar natijasi sifatida yuzaga kelishida namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan olib qaralganda ijtimoiy jarayonlarning individual xatti-harakatlarga ta'siri masalasiga oydinlik kiritish zarur bo'ladi [14, 140-b.].

Voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etishi, turli salbiy ta'sirlarga berilishi har qanday jamiyatda, hatto rivojlangan davlatlarda ham eng katta muammodir. Chunki hali o'zini to'la boshqara olmaydigan, sodir etgan xatti-harakatining mohiyatini to'liq tushunib yetmaydigan bola atrof-muhit, ijtimoiy voqelik ta'sirida huquqbuzarliklar yoki jinoyatlar sodir etishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar yomon tarbiyalansa yoki ularga turli salbiy ijtimoiy illatlar o'z ta'sirini o'tkazsa, ushbu kamchiliklar ularning kelgusi hayotiga ham ta'sir etadi. Krminologik tadqiqotlarda shaxs jinoiy faoliyat yo'liga qancha erta kirsas, bu faoliyat shuncha uzoq davom etishi va xavfliroq tus olishi isbotlangan. Voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining kelib chiqishiga ko'maklashuvchi asosiy omil urbanizatsiya yoki boshqa demografik jarayonlar emas, balki avvalo oila, maktab, mehnat jamoasi va oila turmushdagi tarbiyaning kamchiliklaridir.

M.K. Uteniyazov voyaga yetmaganlar giyohvandligining ildizlarini eng avvalo oilaviy tarbiyadagi o'zgarishlardan qidirish kerakligini [13, 164-b.] aytadi.

Shuningdek, S.S. Ostroumov va N.F. Kuznetsovalar oiladagi tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar jinoyatchilikning sabablari emas, balki ularga imkon bergan shart-sharoitlardir [15, 137–141-b.], deb fikr bildirganlar. Biz bu fikrga qo'shilmaymiz, sababi biz jinoyatchilikning subyektiv va obyektiv sabablari hamda ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarga ajratilib o'rganilishini taklif etmoqdamiz. Bunga ko'ra oiladagi tarbiyada yo'l qo'yilgan xatolar obyektiv sabab hisoblanadi, chunki sharoit sababni keltirib chiqarmaydi, aksincha, sabab sharoitni yaratishi mumkin, demak, sabab sharoitni keltirib chiqaradi, sharoit jinoyat sodir etilishiga ko'maklashadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining subyektiv va obyektiv sabablari va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarga ajratilib o'rganilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining subyektiv sabablari va shart-sharoitlari voyaga yetmaganning shaxsi bilan bog'liq hodisalardir, obyektiv sabablar va shart-sharoitlar esa voyaga yetmaganning o'zi bilan bog'liq bo'lganlardan tashqari ijtimoiy muhitning salbiy ta'siri sifatida ko'rishimiz mumkin.

Jumladan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining subyektiv sabablariga voyaga yetmagan shaxsning dunyoqarashi va ma'naviy olami, qiziqishi va ehtiyojlari, qadriyatlari va hayotiy rejalari, huquqiy ongi va huquqiy madaniyat darajasi, turmush tarzi, maqsadi va yo'nalishlari, motivlari kiradi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining obyektiv sabablariga oiladagi nosog'lom muhit, jamiyatdagi iqtisodiy va siyosiy beqarorlik, oiladan tashqari muhitning (maktab, mahalla, kichik guruhlar), kriminogen hududning, shuningdek, ommaviy axborot vositalari (internet, ijtimoiy tarmoqlar)ning salbiy ta'siri kiradi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining subyektiv shart-sharoitlariga esa uning demografik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, xususan, xarakteri, temperamenti, yoshi, jinsi, ma'lumoti, sog'ligi (nogironlik), muomala layoqatiga ega ekanligi, shuningdek, voyaga yetmaganning jinoyat sodir etishi uchun o'ziga ma'qul bo'lgan shart-sharoitni yaratishi kiradi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining obyektiv shart-sharoitlariga esa davlat boshqaruvi tizimidagi kamchiliklar, qonun va qoidalarining talabga javob bermasligi, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining profilaktikasini amalga oshiruvchi va tashkil etuvchi subyektlarning o'z vazifalariga mas'uliyatsizligi va beparvoligi, shuningdek, jabrlanuvchining o'zi jinoyat sodir etilishiga salbiy xulq-atvori va turmush tarzi bilan shart-sharoit yaratishidan iboratdir.

Shuningdek, ota-onalarning farzand tarbiyasiga e'tiborsizligi, o'z farzandining tarbiyasini birovlariga ishonishlari ham salbiy holatlar kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Bugungi kunda ayrim ota-onalar katta orzu-havaslar bilan, ya'ni farzandini yaxshiroq moddiy ta'minlash, to'yini boshqalarnikidan ko'ra dabdabali o'tkazish, sarpolarini bekam-u ko'st qilish niyatida bolasini qari ota-onasiga, qarindoshi yoki tanish-bilish, qo'ni-qo'shnisiga tashlab, o'zlari boshqa yurtda ishlab, pul topib kelish uchun ketayotgani kuzatilmoqda.

Voyaga yetmagan shaxsda jinoiy xulq-atvor shakllanishi uning tarbiyasi va u yashayotgan mikro muhit bilan bog'liqdir. Tarbiyasi og'irlikning ijtimoiy ildizlari voyaga yetmaganning oilasi va uni o'rab turgan muhitga borib taqaladi. Bola o'z qilmishlarini tashqi ta'sir ostida amalga oshiradi, uning xatti-harakatlariga o'zgaruvchanlik va muhitga bog'liqlik mansubdir. Bu yerda huquqbuzarliklarning oldini olishning umumiy subyektlari (ota-ona, bolalar bog'chasi, o'quv muassasalari, mahalla, keng jamoatchilik) tomonidan tarbiyaviy ta'sirning o'z vaqtida bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, bolalar nafaqat dars jarayonida, balki darsdan tashqari vaqtlarda ham tarbiya ta'siri ostida bo'lishlari kerak. Shu sababli maktab ma'muriyati o'z o'quvchilarini uylarida qanday yashayotganliklari va bo'sh vaqtlarini qanday o'tkazayotganliklari bilan doimiy ravishda qiziqib, o'rganib ularning tarbiyasi bo'yicha mas'uliyatni o'z zimmlariga olishlari zarur.

Voyaga yetmaganning ota-ona yoki jamoatchilik tomonidan nazoratsiz qolishi yoki o'quv tarbiya jamoasi ta'siridan tushib qolishi ularda beboshlik hissini uyg'otadi va mustahkamlaydi, natijada voyaga yetmagan shaxsning huquqbuzarlik sodir etishiga sharoit yuzaga keladi.

Kriminologik tadqiqotlarda ko'pgina ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchilar o'z bolalariga to'g'ri tarbiya berishni bilmaganliklari, ayrimlari esa to'g'ri tarbiya berish haqida umuman o'ylamaganliklari natijasida voyaga yetmagan farzandlari jinoyat sodir etganliklarini aytgan [16, 3-15-b.]. Shuningdek, ba'zi bir oilalarda esa bolalarga haddan tashqari g'amxo'rlik va mehr-muhabbat ko'rsatishgani, ularning xulq-atvorini nazorat qilishmagani, ularning oshna-og'aynilari, tashqi aloqalari, bo'sh vaqtlari nima ishlar bilan bandligi va hokazolar bilan qiziqishmagani uchun voyaga yetmagan farzandlari jinoyat sodir etganliklarini aytgan. Holbuki, haddan tashqari g'amxo'rlik o'smirlarda manmanlik, boqimandalik, boshqalarga nisbatan hurmatsizlik, jismoniy mehnatga salbiy munosabatni shakllantirishini amaliyot tasdiqlaydi.

Xulosalar

Xulosa qiladigan bo'lsak, voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etishlarini hamda yuqoridagi salbiy holatlarning oldini olishda kompleks ta'sir ko'rsatish (oilamaktabmahalla) tizimini yanada yaxshilash zarur. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining profilaktikasiga mas'ul davlat organlari va keng jamoatchilik quyidagi sabab va shart-sharoitlarni:

- oilada doimiy konfliktli vaziyatning mavjudligi;
- ota-onalarning ma'lumot darajasining pastligi yoki pedagogik bilimlarining yo'qligi;
- to'liqsiz oila (otasi yoki onasining yo'qligi);
- oiladagi moddiy yetishmovchiliklar;
- oilada nosog'lom muhit (spirtli ichimliklar iste'mol qilish, fohishalik bilan shug'ullanish va h. k.);
- ota-onaning ish yoki ro'zg'or yumushlari bilan qattiq bandligi natijasida bola tarbiyasiga e'tibor bermaslik;
- ota-ona ishlash yoki o'qish uchun uzoq muddatlarga chet davlatlarga chiqib ketishi;

- voyaga yetmaganning huquqiy ongi va huquqiy madaniyat darajasining pastligi;
- voyaga yetmaganning bo'sh vaqtlarida o'zi qiziqadigan har xil to'garaklar yoki sport mashg'ulotlariga borish imkonini yo'qligi;
- ota-ona yoki o'rnini bosuvchilar tomonidan voyaga yetmaganning ruhiy holati bilan qiziqmaslik yoki e'tibordan chetda qoldirishi;
- ota-onaning hech qayerda ishlamasligi;
- maktabgacha ta'lim muassasasidagi tarbiyachining bola tarbiyasiga salbiy ta'siri;
- maktabgacha ta'lim muassasasida tarbiyalanmaganligi;
- o'qishda yoki o'qishdan tashqari vaqtlarida maktab ma'muriyatining nazorat qilmasligi yoki nazoratning sustligi;
- katta yoshdagi qo'ni-qo'shnilar yoki qarindoshlarining bolaning tarbiyasiga befarqligi, ularning nazoratsiz qolib ketishi;
- internet va uyali aloqa vositalaridan foydalanish holati o'z xoliga tashlab qo'yilganligi;
- yashash joyidagi mahallasida uyushmagan yoshlarning ko'pligi;
- o'qishdan tashqari bo'sh vaqtlarining mazmunli tashkil etilmaganligi va shu kabi salbiy holatlarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo'yicha yo'l xaritalarini tuzib, profilaktik ishlarni olib borsalar voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini kamaytirishga erishiladi.

Binobarin, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash va bartaraf etishda: birinchidan, jamiyatda o'rnatilgan axloq-odob qoidalariga rioya etmaganligi; ikkinchidan, ma'muriy huquqbuzarliklar sodir etganligi; uchinchidan, jinoyat sodir etganligi; to'rtinchidan, amaliyotda amalga oshirilayotgan profilaktik chora-tadbirlardagi kamchilik va yutuqlarini e'tiborga olib, profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqib samarali tashkil etish va amalga oshirish voyaga yetmaganlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilinishiga, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining barvaqt oldi olinishiga xizmat qiladi.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishga mas'ul bo'lgan davlat organlari voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi profilaktikasini amalga oshirilish davriga qarab quyidagi bosqichlarga ajratish va profilaktik ishlarni mazkur bosqichlar asosida tashkil etishda quyidagilarga e'tibor berish lozim:

birinchi bosqich: voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining barvaqt oldini olish;

ikkinchi bosqich: voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash, tahlil qilish, bartaraf etish, voyaga yetmagan jinoyatchilarning axloqini tuzatish;

uchinchi bosqich: jinoyatdan jabrlangan, shuningdek, jazoni ijro etish muassasasidan ozod etilgan voyaga yetmaganlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish;

to'rtinchi bosqich: voyaga yetmaganlar jinoyatlari retsidivining oldini olish;

beshinchi bosqich: og'ir va o'ta og'ir jinoyat sodir etib, jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga, shaxs, jamiyat va davlat manfaatlariga tajovuz qilgan, ekstremistik qarashlarga ega, axloqan tuzalish yo'liga kirmagan voyaga yetmaganlar ustidan alohida nazorat o'rnatish tartibini ishlab chiqish zarur.

REFERENCES

1. Djuraeva N. Voyaga yetmagan shaxslarni g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarga jalb etishning sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlar [The reasons for the involvement of minors in antisocial behavior and the conditions that enable it]. Tashkent, 2012, p. 118.
2. Karimova D.R. O'zbekiston hududida bola huquqlari genezisi, evolyutsiyasi va uning istiqbollari [Genesis, evolution and prospects of children's rights in Uzbekistan]. Doctoral dissertation. Tashkent, 2017.
3. Salekh Ali Salem Al'-Marfadiy. Kriminologicheskiye i sotsial'no-psikhologicheskiye osobennosti prestupnosti nesovershennoletnikh v Respublike Yyemen [Criminological and socio-psychological features of juvenile delinquency in the Republic of Yemen]. Doctoral dissertation. Tashkent, 1997.
4. Xo'jaqulov S.B. Huquqbuzarliklar umumiy profilaktikasini takomillashtirish [Improving the general prevention of crimes]. Tashkent, 2019, p. 90.
5. Mozgovykh G.A. Prichiny i usloviya, sposobstvuyushchiye soversheniyu prestupleniy, v strukture ikh kriminalisticheskoy kharakteristiki [Causes and conditions contributing to the commission of crimes, in the structure of their forensic characteristics]. *Crime Prevention*. Almaty, 2002, p. 42.
6. Nyozova S.S. Prevention of Crime in the Family and the Role of Victimology in the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 2020, pp. 39–62.
7. Loginova K.Yu. Imushchestvennaya prestupnost' nesovershennoletnikh i mery yeyo preduprezhdeniya [Property crime of minors and measures to prevent it] Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tomsk, 2015.
8. Samiulina Y.V. Personality of a juvenile criminal and the impact on her. Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tambov, 2009, p. 93.
9. Niyozova S.S. Reasons for Suicide and the Issue of Responsibility. *International Journal of Pharmaceutical Research*, 2020, p. 528.
10. Murodov A.Sh. Ichki ishlar organlarining oiladagi zo'ravonlik bilan bog'liq huquqbuzarliklar profilaktikasini takomillashtirish [Improving the prevention of crimes related to domestic violence by internal affairs bodies]. Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tashkent, 2019, p. 39.
11. Ugolovnaya otvetstvennost' nesovershennoletnikh [Criminal liability of minors]. Moscow, 1999, p. 4.
12. G'ofurov Sh.R. Uyushmagan yoshlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasini takomillashtirish (Ichki ishlar organlari faoliyati misolida) [Improving crime prevention among unorganized youth (in the example of the activities of internal affairs bodies)]. Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tashkent, 2019, p. 26.
13. Uteniyazov M.K. Voyaga yetmaganlar giyohvandligining oldini olish muammolari. [Issues in the prevention of juvenile drug addiction]. Abstract of Doctoral dissertation (PhD). Tashkent, 2004, 164 p.

14. Umarov B.M. O'zbekistonda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining ijtimoiy-psixologik muammolari [Social and psychological problems of juvenile delinquency in Uzbekistan]. Tashkent, 2008, p. 140.

15. Kuznetsova N.F. Problemy kriminologicheskoy determinatsii [Problems of criminological determination]. Moscow, 1984, pp. 137–141.

16. Niyozova S.S. Strong Emotional Arousal (Effect) as a Criminal Law Norm. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 2021, March 31, pp. 96–102. ISSN 2693-0803. DOI: 10.37547/tajpslc/Volume03Issue p. 03-15.

KRIMINOLOGIYA

VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2023-yil 4-son

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023

DOI: 10.51788/TSUL.CCJ.3.4.

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

N. Salayev

TDYU Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

S. Samadov

O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'i v.v.b.

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

D. Bazarova

TDYU Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası mudiri, yuridik fanlar nomzodi, professor

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Y. Mahmudov, Y. Yarmolik

Musahhih: M. Sharifova

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.ccj.tsul.uz

E-mail: criminologyjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2023-yil 21-dekabrda bosmaxonaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli bosma tabog'i: 6,74.

Adadi: 30. Buyurtma: № 132.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

Toshkent davlat yuridik universiteti ©